

ДОСВІД УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ НАДБАНЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

UKRAINE'S EXPERIENCE IN FORMATION OF NATIONAL PROPERTIES IN THE INFORMATION SPHERE

Гуз А.М., д.і.н., професор,
завідувач кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
*Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

Ткачук Т.Ю., д.ю.н., доцент,
заступник завідувача кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
*Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

Ткачук Н.І., к.ю.н.,
викладач спеціальної кафедри
*Навчально-науковий інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів Служби безпеки України
Національної академії Служби безпеки України*

Створення належних умов для реалізації державної політики, спрямованої на захист національних цінностей та реалізацію національних інтересів України, забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз в інформаційній сфері, потребує розвитку сучасної ефективної інформаційної безпеки, що відповідає природі та масштабам викликів сучасності. Складна військово-політична, оперативно-стратегічна та економічна ситуація, що виникла внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави, набула небезпечних проявів в інформаційному просторі.

Доктринальне та нормативне визначення такої фундаментальної категорії, як система інформаційної безпеки, стає надзвичайно актуальним, оскільки інформаційна безпека – це системне, багаторівневе явище, на яке впливають зовнішні та внутрішні фактори, зокрема політична ситуація у світі, внутрішньополітична ситуація в державі, стан та рівень інформаційно-комунікаційного розвитку країни.

Розмежування інформаційної безпеки як динамічної системи та забезпечення інформаційної безпеки як процесу підтримки цього стану (включаючи самовідтворення, збереження та розвиток) є важливими для усунення суперечності між організаційно-структурними та функціонально-діяльними підходами до визначення сутності явища інформаційної безпеки та її системи.

Так, система інформаційної безпеки включає захист інформації, захист від інформаційних впливів, а також захист інформаційних прав та належний порядок реалізації інтересів суб'єктів інформаційної сфери. Щодо об'єктів, то система інформаційної безпеки на національному рівні відповідає класичній формулі об'єктів національної безпеки «територія – населення – система державного управління», але замість території для інформаційної безпеки ми вважаємо за потрібне використовувати інформаційний простір, який охоплюватиме інформаційну модель території та її інформаційне обслуговування.

Ключові слова: безпека, інформація, інформаційний простір, забезпечення.

Creating the proper conditions for the implementation of the state policy aimed at protecting national values and realizing Ukraine's national interests, ensuring the security of the individual, society and the state from the external and internal threats in the information sphere, requires the development of modern effective information security mechanisms that respond to the nature and scale of the challenges the present. The complex military-political, operational-strategic and economic situation, which arose as a result of the armed aggression of the Russian Federation against our state, has come to perilous manifestations in the information space.

The doctrinal and normative definition of such a fundamental category as the "information security system" becomes extremely relevant, since information security is a systemic, multilevel phenomenon influenced by external and internal factors, in particular, the political situation in the world; internal political situation in the state; the state and level of information and communication development of the country, etc.

The separation of information security as a dynamic system and the ensuring of information security as a process to maintain this state (including self-reproduction, preservation and development) are important for eliminating the contradiction between organizational-structural and functional-activity approaches to defining the essence of the phenomenon of information security and its system.

So, the system of information security includes security of information, security against information influences, as well as the protection of information rights and proper order of realization of interests of subjects of the information sphere. As for objects, the system of information security at the national level corresponds to the classical formula for the objects of national security "territory – population – the system of state administration", but instead of the territory for information security, we consider to use the information space, which will cover the information model of the territory and its informational service.

Key words: security, information, information space, provision.

Постановка проблеми. Пліуралізм як базова цінність інформаційної епохи означає рівне співіснування, багатоманітність поглядів, ідеалів, ідеологій, підходів до шляхів розвитку суспільства тощо. Його цінність полягає в урахуванні варіативності шляхів розвитку, соціального прогресу, соціальної динаміки.

Інформація, поняття якої наприкінці 1920-х років запровадив у науковий обіг американський дослідник Р. Хартлі як кількісний показник «відомостей», що поширюються технічними каналами зв'язку» [1], є безумовною цінністю інформаційного світу. Проте сакральний зміст поняття

«інформація» не розкрито досі. Відома та загальноприйнята теорія Клода Шеннона [2] з урахуванням сучасного технологічного прогресу та перенасичення інформацією характеризується формальним чи навіть абстрактним трактуванням інформаційних взаємозв'язків. Основу такого твердження складає гіпотеза про те, що у теорії К. Шеннона сама цінність інформації для споживача не береться до уваги. Підтвердженням цього є те, що сам дослідник назвав свою теорію «математична теорія зв'язку», відповідно до якої повідомлення – це певні кодові пересилання передавача, а не сам зміст повідомлення. Сьогодні люд-

ство активно впроваджує концепції «екології інформації» та «інформаційної гігієни». Цей етап інформаційного розвитку людства продукує розвиток фази змістовного аналізу інформації, а не просто відповідного набору кодових значень. Можна впевнено констатувати, що людство перейшло в епоху, основною характеристикою якої є цінність інформації, яка енергетично збагачує та дає можливість реалізувати мету. Все інше буде на кшталт інформаційного шуму та марних (пустих) даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу статті покладено теоретичний доробок відомих вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких доцільно виокремити О. Довганя, С. Ларіна, Є. Мануйлова, Б. Парахонського, М. Вебера, Р. Яргера, Б. Гогвуд, Дж. Гудбі, Ч. Ларчі.

Формування цілей статті. Концептуальною метою статті є теоретичний аналіз національних надбань в інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині термін «інформація» і в науці, і у широкому вжитку може набувати найрізноманітніших значень. За влучним висловом Т. Стоунера, інформаційне суспільство все ще не дійшло єдиної думки про те, що таке інформація [3]. Втім, не викликає сумнівів міждисциплінарний характер цього поняття, яке застосовується практично в усіх галузях сучасних природничих і соціальних, технічних і гуманітарних, теоретичних і прикладних наук.

Серед множини підходів до розуміння інформації в контексті її цінності для забезпечення інформаційної безпеки держави можна виокремити три провідних. Це, по-перше, так званий антропно-комунікативний підхід, тобто тлумачення інформації у сфері спілкування як засобу загальнонаукового усвідомлення міжлюдських соціальних зв'язків і відносин. Другий, функціональний, підхід визначає інформацію як пов'язану з упорядкуванням взаємодій властивість самоорганізуючих систем. Нарешті, атрибутивний підхід розглядає інформацію як показник такої властивості всіх матеріальних систем, як гетерогенність розподілу матерії та енергії.

Як бачимо, за таких підходів до тлумачення інформації вже із самого її поняття випливає можливість порушень інформаційної (кібернетичної) безпеки, тобто інформаційних ризиків. Інформація, яка охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, створює умови інформаційної нерівності, коли розподіляється відповідно до соціально-статусних, ресурсних та матеріальних чинників, а така нерівність значною мірою зумовлює виникнення інформаційних ризиків, порушення інформаційної безпеки. Це, зокрема, стосується негативних впливів окремих інформаційних ресурсів маніпулятивного характеру, вторгнення в особистісний інформаційний простір, кібернетичної злочинності та інших порушень інформаційних прав людини.

Таким чином, інформаційна безпека людини, суспільства й держави в усіх її аспектах є найважливішою світовою цінністю інформаційної епохи.

Наведені вище міркування стосовно інформаційної картини світу, застосування міждисциплінарної методології як підґрунтя вивчення проблем інформаційної безпеки втрачають сенс без з'ясування «локації» людини в цьому «живописі». Осягнення місця особи у глобальному інформаційному просторі сучасного суспільства пов'язане зі з'ясуванням сутності здатної до критичного мислення людини інформаційної епохи, яка включена у глобальні інформаційні комунікації, у філософському та соціальному сенсі.

Важливість такого осягнення важко переоцінити, адже це дає змогу виявити нові системні відносини, котрі виникають в інформаційну епоху у двоедності «людина – суспільство», відповідні нові властивості як людини, так і соціуму.

Без втілення наведених вище цінностей як атрибутів інформаційного суспільства та інформаційної картини

світу недосяжним є формування нового типу соціуму, котрий ґрунтується на глобальних інформаційних комунікаціях (взаємодії та обміні). Відображенням аксіологічного підходу є наведений вище аспект розгляду, який виходить із засадничих особистісних та соціальних цінностей.

Провідна ідея, покладена в основу аксіологічного підходу до вивчення інформаційної картини світу, вбачається цілком очевидною. Проте, на нашу думку, її складники потребують наукового осягнення. Саме це стане наповненням схеми міждисциплінарного аналізу як методологічної бази дослідження проблематики інформаційної безпеки держави.

Однією з таких складових частин є усвідомлення цінності множинно-варіативного способу щодо шляхів розвитку інформаційного суспільства, а також оціночних суджень у множині системних підходів до обґрунтування такої точки зору.

Під час формування інформаційної картини світу ціннісними міркуваннями неодмінно охоплюється широке коло явищ і проблем, амплітуда оціночних суджень щодо яких може бути вельми значною, аж до протилежних. Це стосується, скажімо, оцінювання беззаперечної користі чи абсолютної шкоди чого-небудь, інформаційної безпеки чи інформаційних ризиків і загроз тощо.

Отже, розвиток інформаційного суспільства – це не лише матеріалізація технологічних досягнень в інформаційній сфері, а передусім прогрес самої соціальної структури людської спільноти, котра прагне до все повнішого задоволення своїх потреб у цій царині. Втім, розбудова інформаційного суспільства ще більшою мірою зумовлена еволюцією людини як носія соціальних цінностей, розвитком творчих потенцій особи, її здатності до критичного мислення, зростанням індивідуалізації, обсягів особистих та громадянських прав і свобод, демократичних основ організації суспільного життя, формуванням інформаційної культури.

Соціально-політичними засадами розвитку інформаційного суспільства є, безперечно, перманентна демократизація політичного ладу, формування громадянського суспільства, толерантність і плюралізм, пріоритет прав і свобод людини.

Відповідно до системного підходу, інформаційну безпеку держави ми будемо розглядати як динамічну структуру, яка поєднує національні інтереси, цінності, цілі та надбання в інформаційній сфері. Національні інтереси в інформаційній сфері значною мірою зумовлені наявністю відповідних загроз. Зміст цих загроз визначається чинниками шкідливого впливу на об'єкти національних інтересів в інформаційній сфері, до яких належать інформація, інформаційна інфраструктура, правовий статус суб'єкта в інформаційній сфері.

Національні інтереси в інформаційній сфері можна визначити як природну потребу людини, суспільства й держави в такому стані цієї сфери, який забезпечує їх стабільне існування, функціонування та сталий розвиток.

Стосовно загального змісту національних інтересів погоджуємося з твердженням американського соціолога Ч. Ларче, на думку якого, їх інтенція – це забезпечення виживання, життєдіяльності, поступального розвитку й до певної міри лідерства особи, суспільств й держави. Отже, весь комплекс питань, пов'язаних із формуванням системи національної безпеки, є її головною метою, завданнями, принципами та механізмами функціонування, тому має розглядатися виключно в контексті реалізації та захисту національних інтересів [4].

Деякі фахівці, проводячи класифікацію національних інтересів, пропонують їх певну ієрархію. Так, американські теоретики Р. Яргер та Дж. Барбер визначають національні інтереси за чотирма категоріями (захист країни; економічний прогрес; гармонійний розвій суспільства;

забезпечення продуктивної участі країни у світовому розподілі праці) та трьома рівнями пріоритетності (важливості, вагомості): життєво важливі (їх недотримання одразу спричинить загрозу засадничим національним інтересам); важливі (їх недотримання може викликати серйозні загрози найвагомішим національним інтересам); периферійні (їх недотримання може завдати значної матеріальної та іншої шкоди без прямої загрози найважливішим національним інтересам) [5].

Окремі дослідники обстоюють також позицію, за якою для формування стратегії національної безпеки потрібна побудова ієрархії пріоритетів національних інтересів держави, яка, на їхню думку, дасть змогу уникнути невідповідності між декларованою метою та засобами її матеріалізації [6, с. 77].

Доцільність розроблення такої ієрархії, її законодавчого закріплення вбачається досить сумнівною, адже пріоритети національних інтересів в інформаційній сфері вельми варіативні в часі, зумовлюються оперативною обстановкою та іншими чинниками. Крім того, кожен окремий випадок потребує вироблення відповідної тактики й застосування специфічних засобів реалізації. Таким чином, визначення національних інтересів в інформаційній сфері є найважливішим завданням внутрішньої та зовнішньої політики держави, тому потребує системного, комплексного підходу.

Американські дослідники Ч. Лерч та А. Саїд запропонували ієрархію пріоритетів національних інтересів, котра ґрунтується на такій цінності, як благо (благо окремих громадян; суспільства; держави; соціальних груп; уряду й урядовців) [7].

Наприкінці ХХ ст. відомий український філософ та безпекознавець Б. Пархонський зазначав, що стратегічні національні інтереси формуються відповідно до вибраного суспільством і державою курсу розвитку на тривалий період. Проте під впливом зміни історичних умов вони можуть модифікуватися. Як прогнозував учений, у ХХІ ст. ситуація змінюватиметься вельми динамічно, оскільки економічний та технологічний розвиток усе більшою мірою визначатиметься інтелектуальним та духовним чинниками, що може радикально змінити геополітичну ситуацію [8, с. 6].

Отже, ефективність реалізації визначених у Доктрині інформаційної безпеки України національних інтересів в інформаційній сфері значною мірою зумовлюється законодавчим визначенням національних цінностей, що потребує подальшого розроблення національних (державних) інтересів. Національні цінності та інтереси формують національні цілі (рис. 1). Зміст Доктрини інформаційної безпеки України стосується лише національних інтересів в інформаційній сфері. Таким чином, законодавчого визначення потребують передусім національні цінності в інформаційній сфері, а вся наведена вище триада має стати чітким орієнтиром формування здійснення та вдосконалення відповідної державної політики.

Абсолютно слушно вбачається думка С. Мануйлова про те, що стратегія держави у ціннісній сфері суспільства має полягати у її трансформації шляхом відтворення цінностей через освіту та виховання, забезпечення інформаційної безпеки та захищеності від зовнішніх впливів культурно-інформаційного простору країни. Упровадження чітких демократичних ціннісних пріоритетів, інформа-

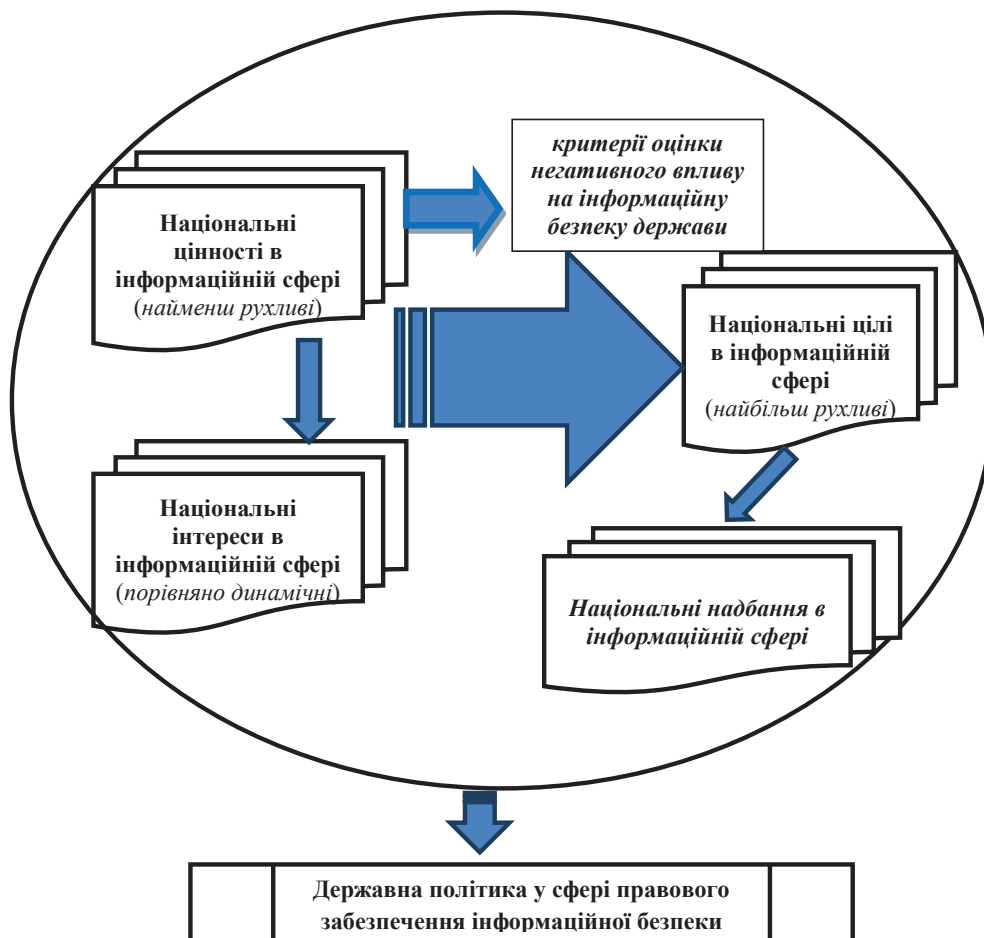

Рис. 1. Взаємозв'язок національних цінностей, інтересів, цілей та надбань в інформаційній сфері

ційна стабільність гарантуватимуть конкурентоспроможність держави у глобальних процесах інформаційної епохи [9, с. 16].

Американські військові дослідники Яргер Річард та Джордж Барбер, розглядаючи цю триаду в системі забезпечення національної безпеки держави, визначають національні цінності як найменш рухомий і найстабільніший елемент системи. Цінності формуються під час історичного процесу, розвитку матеріальної та духовної культури суспільства, відповідають геополітичному спрямуванню країни. Національні інтереси – це елемент порівняно динамічний, що формується на основі національних цінностей під впливом довгострокових тенденцій суспільного розвитку. Національні цілі – це найбільш рухливий елемент [5].

Б. Гогвуд та Л. Ган національні цінності розглядають як переконання, мораль, стандарти та більш специфічні норми, котрі впливають на процес вироблення політики на всіх рівнях (індивідуальному, груповому, організаційному та суспільному) через спрямування та стримування поведінки та дій учасників процесу творення політики, впливаючи на їхнє сприйняття бажаного кінцевого стану (кінцевих цінностей) та прийнятних засобів (інструментальних цінностей) для його досягнення [10, с. 160].

До цього твердження слід додати важливу застарогу відомого соціолога М. Вебера стосовно того, що кожна історична епоха має свою систему цінностей, тобто це категорія є принципово історичною [11, с. 64]. Варто погодитися з думкою С. Ларіна про те, що національні цінності є певними концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку [12, с. 47].

До національних цінностей в інформаційній сфері відносять систему духовних та матеріальних цінностей людини, суспільства й держави, котрим притаманні виразні ознаки, зокрема світоглядні, соціально-економічні, культурні, демографічні, географічні [13, с. 77]. Ця система становить правовий та філософсько-етичний базис подальшої еволюції суспільства й держави, сприяє формуванню національної мети, що стоїть перед державою в інформаційній сфері. Таким чином, з огляду на сутність і, відповідно, вагомість національних цінностей в інформаційній сфері як найбільш специфічного сегменту системи вони потребують особливого захисту.

До національних цінностей в інформаційній сфері з огляду на сучасний стан державотворення в Україні слід віднести матеріальний добробут населення, зокрема на основі розвитку ІКТ; інформаційну захищеність людини, суспільства, держави; духовність; доступність віросповідання, запобігання релігійному фанатизму та екстремізму, неприпустимість використання релігії як психологічного чинника тероризму, розвиток традиційних українських релігійних напрямів; мову як основний ідентифікатор нації, засіб передачі інформації та знань, пам'ять поколінь; культуру інформаційних відносин; свободу інформації; захищеність інформаційних прав людини, доступ до інформації, нейтралізацію негативних інформаційних впливів.

Соціально-економічний складник інформаційної безпеки є засадничим у структурі національних цінностей в інформаційній сфері, тому є всі підстави стверджувати, що базова категорія економічної політики держави «матеріальний добробут» має стати такою ж складовою частиною інформаційної безпеки держави, тим паче національної безпеки України.

З огляду на зазначене можемо припустити, що критерієм ефективності забезпечення інформаційної безпеки має бути високій рівень безпеки за мінімумом відповідних затрат.

Запропонована вище схема взаємозв'язку національних цінностей, інтересів цілей і надбань в інформаційній

сфері доводить думку про те, що національні цінності є головним критерієм оцінки негативного впливу на інформаційну безпеку держави. Їх недотримання, порушення, спотворення чи нехтування можуть істотно зашкодити стану захищеності людини, суспільства, держави, нації в інформаційній сфері. Отже, критерії оцінки негативного впливу на інформаційну безпеку держави є тим методологічним підґрунтям, котрим зумовлюється такий стан національних цінностей в інформаційній сфері, за якого її функціонування та розвиток не ускладнюються чи унеможливаються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Така методологічна база дає змогу визначити найбільш слабкі місця системи інформаційної безпеки держави, розробити напрями й заходи щодо її вдосконалення, зосередження відповідних сил і засобів.

Основними національними цілями в інформаційній сфері вбачаються такі:

- духовна безпека – усунення й недопущення деструктивних впливів на світоглядні позиції людей і суспільну свідомість, здійснюваних шляхом пропагування фальшивих цінностей, навіювання хибних пріоритетів, завдань і цілей окремим особам та суспільству загалом;
- військова безпека – упровадження інформаційних технологій у військову сферу, а також їх захист;
- економічна безпека – підвищення темпів розроблення та впровадження у суспільно-економічну сферу новітніх конкурентоспроможних інформаційно-комунікативних технологій;
- соціальна безпека – досягнення належного рівня інформаційної культури суспільства;
- екологічна безпека – формування загальнодержавної інформаційної системи постійного екологічного моніторингу;
- сприяння інтегруванню національної інформаційної інфраструктури у відповідну світову інфраструктуру;
- удосконалення й посилення захисту прав людини в інформаційній сфері;
- організація невідкладних заходів для створення високої репутації України в умовах інформаційної глобалізації, а також для формування відповідного позитивного іміджу.

Висновки. Розроблена нами система взаємозв'язку національних цінностей, інтересів, цілей та надбань в інформаційній сфері передбачає, що національні цілі визначають національні надбання в інформаційній сфері.

Перш за все національні надбання стосуються культурно-мистецької сфери. Однак з огляду на потужний прогрес інформаційних технологій, їх істотний вплив на весь комплекс суспільних відносин та всі сфери життєдіяльності соціуму, зокрема економіку, оборону, охорону здоров'я, низка здобутків вітчизняної інформаційної галузі є безперечно національним надбанням. Варто також зауважити, що ці надбання слугуватимуть певним показником, індикатором ефективності реалізації національних цілей в інформаційній сфері.

З огляду на надзвичайно широкий ціннісний спектр, охоплюваний інформаційними відносинами, можна запропонувати більш точне, на наш погляд, визначення національних надбань в інформаційній сфері як сукупності унікальних інформаційних продуктів, котрі мають виняткове суспільно-економічне, військово, культурно-історичне та інше значення для реалізації національних цілей в інформаційній сфері.

Звісно, скласти вичерпний сталий перелік національних надбань в інформаційній сфері неможливо, адже ледь не щодня він може зазнавати доповнень новітніми здобутками чи певних вилучень. Головною необхідною умовою включення у такий список є унікальність інформаційного продукту за своєю природою та його виняткове, стратегічне значення для розвитку різних сфер життєдіяльності країни, зокрема забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства й держави.

Наведене вище є лише дециєю того, що можна віднести до національних надбань в інформаційній сфері. Прогрес цієї галузі, її роль у забезпеченні інформаційної безпеки, внесок в інші сфери життєдіяльності людини, суспільства й держави багато в чому буде залежати від зваженої державної інформаційної політики та дієвих правових механізмів її здійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hartley R.V.L. Transmission of Information. *Bell System Technical Journal*. 1928. № 7. P. 335–363.
2. Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*. 1948. Vol. 27. P. 379–423.
3. Stonier T. Towards a new theory of information. *Journal of Information Science. First Published*. 1991. October 1. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/016555159101700501>
4. Lerche Ch. Politics Concepts of International in Global. USA, 1979. 263 p.
5. Yarger R.H., Barber G. The U.S. Army War College Methodology for Determining Interests and Levels of Intensity. Carlisle Barracks, U.S. Army War College, 1997. URL: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/army-usawc/natinte.htm>.
6. Гудби Дж., Бувальда П., Тренин Д. Стратегія стабільного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности. Москва : Международные отношения, 2003. 208 с.
7. They Said: A Global Perspective on Access to Assistive Technology. *The Open Journal of Occupational Therapy*. 2020. Vol. 8. Iss. 1. Winter. URL: https://scholarworks.wmich.edu/ojot/?utm_source=scholarworks.wmich.edu%2Fojot%2Fvol6%2Fiss3%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages.
8. Парахонський Б. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект) : монографія. Київ : НІСД, 1993. 43 с.
9. Мануйлов Є.М. Аксіологічний вимір інформаційної безпеки української держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 3 (34). С. 13–30.
10. Гоґвуд Б., Ґан Л. Аналіз політики для реального світу / пер. з англ. А. Олійник ; наук. ред. пер. В. Тертичка. Київ : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 396 с.
11. Вебер М. Избранное. Образ общества / пер. с нем. Москва : Юристъ, 1994. 704 с.
12. Ларін С. Сутність та зміст поняття «національні цінності» в контексті сучасних дослідницьких підходів. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2016. № 2. С. 44–49.
13. Довгань О., Ткачук Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави як підгалузь інформаційного права: теоретичний дискурс. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 73–85.